

начаецца ў дыялектнай мове паўночна-ўсходняй часткі Беларусі багатай сістэмай лексічных сродкаў, значнай варыянтнасцю і разнастайнасцю найменняў з нацыянальна-культурнымі адметнасцямі семантыкі.

Літаратура:

1. Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны: у 2 ч. / Л.І. Злобін (рэд.) [і інш.]. – Віцебск: УА “ВДУ імя П.М. Машэрава”, 2012. – 304 с.
2. Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны: у 2 ч. / склад. : Г.К. Семянькова, Т.А. Грачыха, А.С. Дзядова [і інш.]; пад рэд. А.С. Дзядовой. – Віцебск: ВДУ імя П.М. Машэрава, 2014. – Ч. 2. – 358 с.

МАСТАЦКАЯ РОЛЯ АРНІТАЛАГІЧНАЙ ЛЕКСІКІ Ў ТВОРАХ БЕЛАРУСКІХ ПАЭТАЎ

Трацякова Т.Д.,

студэнтка 4 курса ВДУ імя П.М. Машэрава, г. Віцебск, Рэспубліка Беларусь

Навуковы кіраўнік – Семянькова Г.К., канд. філал. навук, дацэнт

Жывёлы заўсёды знаходзіліся побач з чалавекам і займалі важнае месца ў яго жыцці. Людзі назіралі за іх паводзінамі, параўноўвалі іх з сабой, вылучалі ў іх станоўчыя і адмоўныя рысы і нават сакралізавалі. Вялікая роля, якую адыгрывалі жывёлы, знайшла адлюстраванне ў лексічным фондзе мовы, які ўвесь час убагачаўся новымі намінацыйнымі адзінкамі. Узніклі навуковыя тэрміны, якімі прынята абазначаць прадстаўнікоў фаўны. Адным з такіх тэрмінаў з’яўляецца *арнітонім*. Ён выкарыстоўваецца для абазначэння птушак. Арнітонім (*ад грэч. ornis (ornitos) ‘птушка’, onima ‘імя, назва’*) – гэта намінацыйная адзінка, прадстаўленая адным словам або спалучэннем слоў, якая служыць для выдзялення, індывідуалізацыі і ідэнтыфікацыі названай птушкі сярод іншых птушак. Арнітонімы ўяўляюць сабой вялікі пласт заалагічнай лексікі. Яны маюць дастаткова шырокую сферу ўжывання, прадстаўлены як у літаратурнай, так і ў дыялектнай мовах, сустракаюцца амаль ва ўсіх функцыянальных стылях.

Мэта артыкула – выявіць асаблівасці ўжывання і мастацкую функцыю арніталагічнай лексікі ў мове беларускіх паэтычных твораў.

Матэрыял і метады. Матэрыялам для даследавання паслужыла картатэка назваў птушак, сабраная з вершаў беларускіх аўтараў (гл. спіс літаратуры). Выкарыстаны апісальны метады даследавання.

Вынікі і абмеркаванне. Аналіз вершаў розных беларускіх паэтаў дазваляе зрабіць вывад, што арніталагічная лексіка прадстаўлена ў творах вельмі шырока. Кожны паэт мае сваё адметнае асацыяцыйнае мысленне, што дазваляе яму ствараць яркія і запамінальныя мастацкія вобразы з ужываннем кампанентаў-арнітонімаў. Аўтары звяртаюцца да розных прыёмаў і выкарыстоўваюць розныя моўныя сродкі, каб надаць мове паэтычнага твора неабходную эмацыянальнасць, уздзейнічаць на пачуццях чытача ці слухача, больш маляўніча адлюстраваць рэчаіснасць. Арніталагічная лексіка ў паэзіі мае свае асаблівасці і ўдзельнічае ў стварэнні мастацкай вобразнасці і выразнасці паэтычнага твора.

Пры аналізе арнітонімаў у вершах беларускіх паэтаў намі былі вылучаны наступныя асаблівасці іх ужывання:

1) *памяншальна-ласкальныя формы арнітонімаў*, якія з’яўляюцца адным са спосабаў перадачы пачуццяў. Звычайна паказчыкам ацэнкі выступаюць суфіксы. Паэты часта ўжываюць у вершах назвы птушак з памяншальна-ласкальнымі суфіксамі, што дазваляе ім перадаць такія пачуцці, як замілаванасць, пяшчоту, любоў, і тым самым надаць твору патрэбную эмацыянальнасць. У прааналізаваных намі вершах ужываюцца арнітонімы з памяншальна-ласкальнымі суфіксамі **-к-** (*сінічка, салавейка, салоўка*); **-ок-** (*снегірок, бацянок, галубок*); **-ік-** (*саколік, пеўнік*); **-чык-** (*верабейчык*):

Заліўся *салавейка* вольны, / кусты заззялі пад расой... / Паэт ён, мне казалі, / школьны, / а я падумала: ён мой... [19, с. 309];

Сняжок задзірыста іскрыцца, / ля сосен запаволю крок, / дзе, ну, зусім як я, храбрыцца / чырванагруды *снегірок* [4, с. 14];

Там на поўдні – сонца і крыніцы, / Дзень пагодны, цёпл і вялік, / Толькі *верабейчыкі-тубыльцы* / Разважаюць ціха: чык-чырык... [8, с. 21].

2) *варыянтнасць і сінанімія арнітонімаў*; намі былі вылучаны такія варыянтныя формы ўжывання лексем-арнітонімаў, як *жаўранак – жаваранак – жаўрук – жаўра; жаўранак – жаўронак; чайка – чайца; драч – дзяркач*, сярод сінанімічных форм сустракаюцца *кнігаўка – каня; крумкач – груган – воран*:

Не спі – не пачуеш *жаўронка*... / ... / Як быццам параніла сонца / халоднай зімы дзіцянят, – / памерлі яны, і бясконца / ім *жаўранкі* славу звіняць... [19, с. 281];

Братове, сябры, / не будзем адчайвацца. / Жыццё ж не канчаецца, / жыццё прадаўжаецца. / Вунь голуб бурчоча, / вунь носіцца *чайца*... [11, с. 128];

Мужчынская лірыка... А ці не ў ёй, / Як *чайка*, крыляе жанчына? [37, с. 78];

Над былою балацінай / Б’ецца *кнігаўка* ў адчай... [20, с. 61];

На Беларусі ціха плачуць *кані*, / Гудуць над канюшынаю чмялі... [2, с. 28].

3) *родавыя пары арніталагічнай лексікі*, якія ўтвараюць апазіцыю “самец – самка”. Пры гэтым, як правіла, назвы птушак жаночага роду ўтвараюцца шляхам суфіксацыі ад адпаведных назваў мужчынскага роду: *голуб і галубка, арол і арліца, бусел і бусліха, цецярук і цяцера, паўлін і паўліня*:

Як там добра, дзе лётае пара – / з ганаровай арліцай арол! / Я раблюся сястрою Ікара, / бачу сонечны арэол [19, с. 257];

Прыедзь у край мой ціхі, / Тут продкаў галасы, / Тут белыя бусліхі / І мудрыя лясы [37, с. 21];

Ля вокнаў шчырыя ішабечуць птушкі, / махае бусел крыламі здалёк... [12, с. 130];

Уставала сонца, як хвост паўліні, / над мёртвым снегам тундры бясконцай, / дзікім пажарам на небе снім / гарэла сонца [12, с. 105];

...Цішыня плыла / Шматколерная, нібы хвост паўліна [15, с. 173].

Арнітонімы *голуб, арол, бусел, паўлін, цецярук* з’яўляюцца агульнаўжывальнымі і стылістычна нейтральнымі. Лексемы, якія выкарыстоўваюцца для абазначэння самак названых птушак, адрозніваюцца ад адпаведных назоўнікаў мужчынскага роду сваёй стылістычнай афарбоўкай: яны больш вобразныя, эмацыянальныя, маюць абмежаваную сферу ўжывання – мастацкая літаратура ці гутарковая мова.

4) *тропы з кампанентам-арнітонімам*; у прааналізаваных намі вершах беларускіх паэтаў сустракаюцца наступныя індывідуальна-аўтарскія эпітэты, метафары і параўнанні, у склад якіх уваходзяць арнітонімы:

а) эпітэты: *сум дзеркачыны* [10, с. 86], *салаўіная парá* [3, с. 136], *салаўіная музыка* [19, с. 107], *салаўіная неруш* [19, с. 66], *край шпачыны* [19, с. 131], *салаўіны разліў* [12, с. 52], *лебядзіная вернасць* [31, с. 17], *салаўіная бяссонніца* [31, с. 19], *салаўіны дурман* [3, с. 86], *галубіная мова матчына* [5, с. 38], *арліная сцежка* [12, с. 71], *снег галубіны* [37, с. 83], *галубіная душа* [37, с. 123], *паходка лебядзіная* [4, с. 95]. Сярод мастацкіх азначэнняў, што сустракаюцца ў вершах і выражаюцца арніталагічнай лексікай, зафіксаваны такія, якія маюць форму ўсечаных прыметнікаў: *вочы сакаліны* [12, с. 35], *песня салаўіна* [12, с. 36].

б) метафары; паводле структуры метафары з кампанентам-арнітонімам з’яўляюцца двухкампанентнымі: яны ўяўляюць сабой спалучэнні двух слоў, адно з якіх звычайна ўжываецца ў метафарычным значэнні, а другое – у прамым. Паводле граматычнай характарыстыкі можна выдзеліць два віды метафар: *субстантыўныя* (абодва кампаненты выражаны назоўнікамі, як правіла, гэта спалучэнне канкрэтнага назоўніка-арнітоніма з абстрактным: *жаўранак кахання* [5, с. 217], *сойка скрухі* [37, с. 165], *перапёлка жалю* [37, с. 165], *жаўрук утраплення* [6, с. 320], *крумкач жалобы* [5, с. 30], *жаўранак сэрца* [5, с. 47]) і *прэдыкатыўныя* (спалучэнне дзейніка і выказніка; у іх складзе – дзеяслоў і назоўнік-арнітонім, пры гэтым метафарызуецца дзеяслоў, а арніталагічны кампанент ужываецца ў прамым значэнні; такія метафары найбольш ужывальныя: *... чайка сумна плача* [10, с. 100]; *Жоўтага ліпеня полаг світае, / Неба нясуць жаўрукі* [37, с. 189]; *У зажураным садзе / п’юць сінічкі гарбатку...* [5, с. 44]; *Наводзіць жаўрук жалейку...* [5, с. 12]; *... а вясной дзярэ сваё сэрца драч* [19, с. 193]; *... а пад зорнаю неба красою / мучыў сэрца ўначы салавей* [12, с. 28]).

в) параўнанні, якія ў залежнасці ад спосабу іх сінтаксічнага афармлення бываюць двух відаў – параўнанні, выражаныя параўнальнымі зваротамі са злучнікамі *як, нібы* (*Заместа водгулля Пагоні / яшчэ сягоння, як крумкач, / у набалелым сэрцы звоне / жанчыны беларускай плач* [12, с. 50]; *Не сохі і не ветракі / пасведчылі аб сіле – / мы спадарожніка з рукі, / як голуба, пусцілі* [10, с. 101]), і параўнанні, выражаныя творным склонам назоўніка (*Начэюць нашы мроі зруганамі, / Што прыляцелі з золкай стараны* [6, с. 299]; *Беларускія словы высокія / Звіняць / Недасяжнымі жаўрукамі* [5, с. 187]; *Выпырхне вясёлкаю удача, / Сцішыцца зязюляю лясной* [37, с. 109]).

Заклучэнне. Такім чынам, арніталагічная лексіка выконвае важную мастацкую функцыю ў паэтычных творах беларускіх аўтараў. Ужыванне розных па форме арніталагічных адзінак значна ўзбагачае мову вершаў, надае творам неабходную эмацыянальнасць, выразнасць. Уключэнне арніталагічнага кампанента ў склад вобразна-выяўленчых сродкаў дапамагае аўтару ствараць яркія, цікавыя і непаўторныя мастацкія вобразы, маляўніча і эмацыянальна характарызаваць прадметы і з’явы, выражаць свае адносіны да іх. Арніталагічныя адзінкі ўзбагачаюць мову паэтычнага твора новымі сэнсавымі адценнямі.

Літаратура:

1. Баравікова, Р.А. Рамонкавы бераг: Вершы / Р.А. Баравікова. – Мінск: Маст. літ., 1974. – 80 с.
2. Баравікова, Р. Каханне: Кніга лірыкі / Р. Баравікова. – Мінск: Маст. літ., 1987. – 174 с.
3. Баравікова, Р. Такое кароткае лета: Лірыка / Р. Баравікова. – Мінск: Маст. літ., 1981. – 111 с.
4. Барадулін, Р. Выбраныя творы / Уклад. М. Скоблы. – Мінск: Кнігазбор, 2008. – 600 с.
5. Барадулін, Р. Збор твораў. Т. 3. Паэмы, вершы. – Мінск: Маст. літ., 1999. – 335 с.
6. Броўка, П. Крыніца з-пад Вушачы: Вершы і паэмы / Пятрусь Броўка; уклад. Р.І. Барадуліна. – Мінск: Маст. літ., 2003. – 366 с.
7. Вялюгін, А. З белага даўгалецця: Вершы / Уклад. М. Я. Ярашэвіч, М. Я. Клімовіч. – Мінск: Маст. літ., 1993. – 254 с.
8. Вярцінскі, А. Выбраныя творы / А. Вярцінскі. – Мінск: Кнігазбор, 2009. – 528 с.
9. Геніюш, Л. Выбраныя творы / Уклад. М. Скоблы. – Мінск: Беларускі кнігазбор, 2000. – 616 с.
10. Дранько-Майсюк, Л. Гаспода: Выбранае / Л. Дранько-Майсюк. – Мінск: Маст. літ., 1998. – 382 с.
11. Лось, Е. І каласе даўгалецця: Вершы / Уклад. М. Я. Ярашэвіч, М. Я. Клімовіч. – Мінск: Маст. літ., 1998. – 367 с.
12. Мятліцкі, М. Чаканне сонца: Вершы / М. Мятліцкі. – Мінск: Маст. літ., 1994. – 222 с.
13. Сімакова, О.Б. Лексико-семантическая группа “Орнитонимы” (на материале русского и французского языков): дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01, 10.02.19 / О.Б. Сімакова. – Пенза, 2003. – 293 с.
14. Сіпакоў, Я. Выбраныя творы. У 2 т. Т. 1. Паэзія / Я. Сіпакоў. – Мінск: Маст. літ., 1995. – 431 с.
15. Янішчыц, Я. Выбранае / Уклад. А. Канапелька і В. Коўтун. – Мінск: Маст. літ., 2000. – 351 с.